Waalse landlopers in Staats-Brabant (1785-1805)

Vagi patriae Leodiensis

In het laatste kwart van de achttiende eeuw kwamen er in groepjes mannen, vrouwen en kinderen uit de omgeving van Luik het huidige Noord-Brabant binnen. Naar schatting ging het in totaal om ongeveer driehonderd personen die veelal een familieband hadden. Wie waren zij? En wat gebeurde er met dit netwerk toen de Fransen kwamen? Auteur Marita van Brussel

Als ze aangehouden werden, zeiden ze dat ze op weg waren naar Zeeland en Holland om daar op het land te werken. Hun eveneens Waalse reisgezelschap hadden ze slechts bij toeval ontmoet.

Het prinsbisdom Luik zat in die tijd al midden in de industrialisatie; er was sprake van mijnbouw, staal- en glasindustrie. Uit de verhoren van aangehouden Waalse landlopers blijkt de keerzijde: verpaupering. Vaders die bij dramatische mijnongelukken omkwamen of jong stierven aan stoflongen. Mensen die hun kostje al bedelend en stelend bij elkaar scharrelden, met af en toe een betaald klusje. Moeders die hun kind verkochten aan criminelen, die de 'opleiding' van het kind op zich namen. Die kinderen eindigden niet zelden als kindsoldaat. Vrouwen die met de soldaten meereisden als wasvrouw of marketentster. Muzikanten met slechts hun Waalse lied-

De Waalse landlopers lieten hun kinderen altijd rooms-katholiek dopen, in de plaats waar ze op dat moment verbleven. Pietro Longhi, Il battesimo, 1755. Wikimedia Commons

Jan Grooteboer en de gebroeders Boutiers

Cipier en gerechtsbode Jan Grootenboer was geen man die werk en privé kon scheiden. Hij woonde met zijn vrouw Cornelia Donkers en hun kinderen in zijn werkplek: de gevangentoren in Breda. Hier werden verdachten in voorarrest opgesloten. De gevangenen verbleven er in 'rennen' of 'hokken', en zaten daar soms wel jaren als hun gerechtelijk vooronderzoek lang duurde. Na hun veroordeling werden ze overgeplaatst. Naar het schavot, de grens of het tuchthuis. Jan Grootenboer werkte er ruim vijfentwintig jaar en was ooggetuige van veel maatschappelijke tendensen. In 1787 ontving hij de eerste Waalse landlopers in zijn toren. Hij zou ze beter leren kennen dan hem lief was. Onder de eerste lichting Walen die in de gevangentoren van Breda werden opgesloten bevonden zich de gebroeders Thomas en Jean-Donné Boutiers uit Mortier en hun hoogzwangere vriendinnen

('bijzitten'), die wonderlijk genoeg allebei op 15 oktober 1787 bevielen van een dochter. Grootenboer werd door de drossaard aangewezen om als getuige op te treden. Hij zorgde ervoor dat de kinderen ondanks hun buitenechtelijke status een fatsoenlijke achternaam kregen. De twee meisjes zouden voortaan door het leven gaan als Catharina en Maria Joseph van de Toren.
De gebroeders Boutiers hadden vanaf hun jeugd een zwervend bestaan geleid. Ze werden beschuldigd van inbraken, diefstallen, gewapende overvallen, bedelarij, vagebondage en ongehuwd samenleven. 'Soodanige landlopers, dieven, huisbrekers en geweldenaars kunnen of mogen in een land van politie en justitie niet worden getolereerd' oordeelde de rechtsprekende instantie, de Hoge Vierschaar van Breda. Thomas werd veroordeeld tot de doodstraf door ophanging. Ook van Jean-Donné Boutiers kon Grootenboer na anderhalf jaar gevangentoren afscheid nemen. Hij kreeg een levenslange tuchthuisstraf, met de bijzondere bepaling dat hij kroongetuige werd voor de Brabantse justitie. Jean-Donné Boutiers bleek bijzonder waardevol voor justitie. Telkens wanneer een Waalse vagebond werd aangehouden werd hij erbij gehaald voor een confrontatie. Daardoor konden vele Walen gevonnist worden.

Ten onrechte veroordeeld

Niet alle Waalse landlopers die werden aangehouden hielden zich bezig met diefstallen. Zo was ene Joseph Hudelot, die in Zeeland seizoensarbeid had verricht, aangehouden terwijl hij bivakkeerde met andere Walen die hij toevallig onderweg had ontmoet. Maar ja, dat zeiden ze allemaal! Thomas Boutiers had Hudelot aangewezen als medeplichtige bij een inbraak in Mal bij Tongeren. Hudelot ontkende, maar werd ondanks zijn smeekbeden schuldig bevonden. Hij werd streng

→

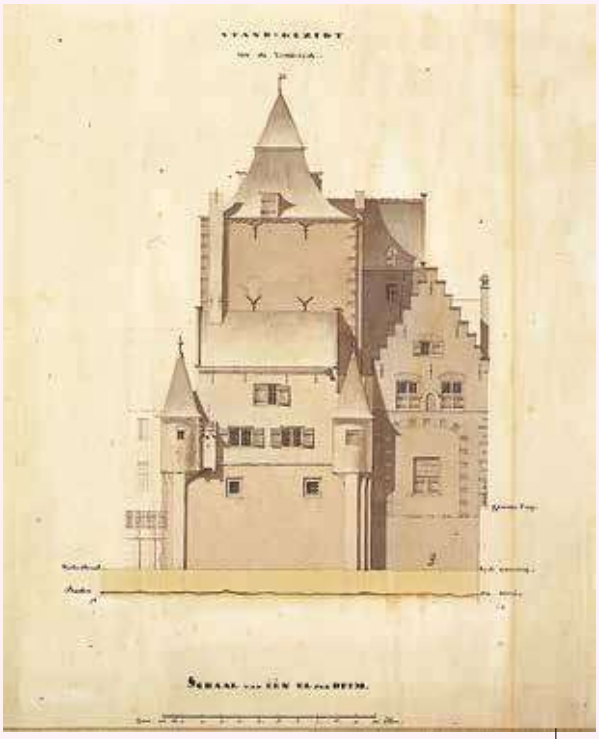

De gevangentoren van Breda (afgebroken in 1828), in: Hendriks, J., G. Otten, P. Böschen (2008) *Het Breda Boek*. (Zwolle, uitg. Waanders, 2008)

jes en dansjes – in het beste geval met een triangel, een trommel, soms een viool. De landlopers ventten met producten die in het Luikerland geproduceerd werden en gemakkelijk te dragen waren. Spijkers en naalden vooral. Een slijpsteen. Maar ook andere producten uit Luik namen ze mee: breekijzers, messen, vuurwapens...
Brabant was niet zo'n slechte keus als reisdoel. Afgezien van de versnipperde rechtspraak was het land er vlak en de bevolking argeloos. Uit de processtukken blijkt dat de Waalse landlopers opmerkelijk goed hun weg vonden in het Brabantse land, terwijl ze toch de taal niet spraken en lezen noch schrijven konden. Het kan niet anders of ze wisselden heel veel informatie uit, gezeten bij kampvuren, in herbergjes, schuren of slaapsteden. Ze vertelden elkaar waar helers woonden, waar boerderijen en kerken waren en waar wat te halen viel. En ook waar landgenoten zich bevonden. Jaarmarkten en kermissen waren belangrijke evenementen voor de landlopers: ze ontmoetten elkaar en hergroepeerden er. En ze sloegen er hun slag, de mannen als beurzensnijders, de vrouwen als winkeldieven. En hier en daar werd een dronkenman neergeslagen en geplunderd.
De meeste Waalse landloopsters leefden ongehuwd, in een mono-

> Ze maakten deel uit van een netwerk, gesmeed door familie- en vriendschapsbanden

Cécile Douard, La hiercheuse (1896). Wikimedia Commons

game relatie met hun man. Als verklaring voor hun ongehuwde staat gaven ze bij verhoren op dat het geld kostte om een trouwbrief te verkrijgen. Er was geen sprake van prostitutie. Als hun man overleed of verdween, nam hun zwager de rol van echtgenoot en beschermer over. De Waalse landlopers lieten hun kinderen altijd rooms-katholiek dopen in de plaats waar ze op dat moment verbleven. Soms gebruikten ze daarbij een valse naam. Ook gaven ze meestal aan gehuwd te zijn – het kon toch niet gecontroleerd worden. Soms noteerde de pastoor de doop van een vagebond op een los briefje dat in het doopboek bewaard werd. Als de doop in het doopboek zelf werd aangetekend, schreef de pastoor er gewoonlijk een opmerking bij, zoals: vagi patriae Leodiensis (zwervers uit het land van Luik). Als doopgetuigen traden andere Waalse landlopers op. Hierdoor is mooi in kaart te brengen welke mensen veel met elkaar optrokken.

Verbanning

Het gebied dat nu Noord-Brabant heet, behoorde tot 1794 tot de generaliteitslanden en stond onder bestuur van de Staten-Generaal in 's-Gravenhage. Het hoogste rechtscollege voor Staats-Brabant was de

gegeseld, gebrandmerkt en voor vijfenzeventig jaar in het tuchthuis opgesloten. Mocht hij dat overleven, dan stond hem nog eeuwige verbanning te wachten. Onder de gedetineerden in het tuchthuis bleef het gonzen dat Hudelot onschuldig was. Hudelot bleef het volhouden en Jean-Donné Boutiers bevestigde het. Zelfs in de stad Breda ging het gerucht. Inmiddels was Brabant deel uit gaan maken van de Franse republiek. Er had een mentaliteitsverandering plaatsgevonden. Na een jaar of twaalf vond Hudelot gehoor bij de directeur, die namens hem herziening van het strafproces aanvroeg. Het onderzoek naar Hudelot dat in 1799 volgde maakte aannemelijk dat Thomas Boutiers was gedwongen tot een bekentenis en dat hij daarbij Hudelots naam had genoemd. De uitroep die hij deed toen hij het schavot betreden had, bleek van groot belang te zijn geweest.
Bij het nieuwe onderzoek komen we cipier Jan Grootenboer als getuige weer tegen.
Toen in 1800 Hendrik van Adrichem, de advocaat-fiscaal en procureur-generaal van voormalig Bataafs Brabant, de gang van zaken tijdens het strafproces tegen Joseph Hudelot in 1787 onderzocht, ondervroeg hij verschillende getuigen van destijds. De substituut-griffier van de stad Breda verklaarde: 'Het was destijds hier de gewoonte om gearresteerden, die men tot bekentenis van een of andere misdaad wilde krijgen, zo lang met stokken te slaan, totdat zij bekenden, zonder voorzien te zijn van een decreet van de rechter.' Ook zei hij: 'wat betreft de gezegden van Thomas Boutiers, op het ogenblik dat hij zijn leven aan de galg stond te eindigen, heb ik hem wel horen spreken, echter in het Frans. En aangezien ik de Franse taal niet machtig ben, kon ik niet verstaan wat hij zei. Maar van anderen die bij mij stonden, heb ik wel horen zeggen dat hij gezegd had, dat al wat hij tot laste van Joseph Hudelot bekend

Mannen, vrouwen en kinderen bij een boom, Johannes Josephus Aarts, 1936.
Coll. Rijksmuseum

eveneens Haagse Raad van Brabant. Binnen het Brabantse gewest zelf was er sprake van grote versnippering in de rechtspraak. Bijna elke plaats had zijn eigen schepenbank met eigen rechtsprekende bevoegdheden. Landloperij was verboden in alle generaliteitslanden. Je mocht alleen reizen met een pas voor bepaalde tijd, afgegeven in de plaats van herkomst, waarop een signalement, je inkomstenbron en je reisdoel stonden aangegeven. Ook bedelarij en ongehuwd samenwonen waren verboden. De aanhouding van een Waal op doorreis was dus vrijwel altijd een succesvolle arrestatie. Verbanning was een van de meest toegepaste straffen. Doordat de rechtspraak in Brabant zo regionaal was, zorgde verbanningsstraf voor een juridisch waterbedeffect. Veroordeelden werden een paar kilometer verderop over de grens gezet, waar ze hun oude leventje weer op konden pakken. Ook raakten door verbanning autochtone bedelaars ontworteld; het zorgde juist voor een toename in het aantal landlopers.

> Het hele Europese platteland werd in die tijd geteisterd door verschillende bandieten-bendes

De eerste bekentenissen

De eerste arrestatiegolf van Waalse landlopers in Brabant in 1787 leverde de Brabantse procureur-generaal een schat aan informatie op. De arrestaties leverden namen, signalementen en details op over ruim honderdvijftig landlopers en dieven die uit Luik, maar vooral omliggende dorpen van Luik bleken te komen. Het ging om mannen én vrouwen die inbraken en diefstallen pleegden in winkels, kerken en boerderijen, en woningen overvielen in het prinsbisdom Luik, Oostenrijks Brabant en de Generaliteit.
Hoewel ze meestal in kleine groepen reisden, maakten ze deel uit van een netwerk, gesmeed door familie- en vriendschapsbanden. Velen waren eerder al verbannen, gebrandmerkt, gegeseld, of gevlucht voor justitie. Veel mannelijke vagebonden, ook de gebroe-

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE.
DEPARTEMENT DE L'OURTE.
ADMINISTRATION MUNICIPALE
DU CANTON DE FLEPON.

Het paspoort van Nicolas LeClercq.
Coll. Brabants Historisch Informatie Centrum, Den Bosch

ders Boutiers, hadden een militaire achtergrond. Ze konden met wapens omgaan, hadden geleerd om georganiseerd geweld toe te passen en waren gewend om te reizen. Het plunderen, dat in dienst oogluikend werd toegestaan om de kosten van militaire operaties te drukken, bleven ze doen als ze afgezwaaid of gedeserteerd waren. Alleen heette het dan een gewapende overval. Sommige Waalse mannen maakten van het overvallen van boerderijen hun specialiteit. Dan maakten ze hun gezichten zwart, braken de voordeur met een stuk hout open en mishandelden en bedreigden de bewoners net zo lang tot die aanwezen waar hun zilver verborgen was. Dit was geen unieke werkwijze, het hele Europese platteland werd in die tijd geteisterd door verschillende bandietenbendes. Velen daarvan opereerden met een militaire hiërarchie: er was sprake van een rolverdeling en een leider, en een vaste verdeelsleutel van de buit. Bij de Walen was er geen sprake van strak geleide exercities. Het stond ze vrij om deel te nemen aan een inbraak of overval als een groepje dat van plan was. De rangorde leek vooral bepaald te worden door ervaring en durf. Jean-Donné Boutiers zei tijdens verhoren dat hij ook wel had geweigerd deel te nemen aan een woningoverval toen hij hoorde dat de anderen de bewoners vast wilden binden. Bij het verdelen van de buit ontstond vaak ruzie, waarbij zelfs steekpartijen voorkwamen. Ook hieruit blijkt geen vaste rangorde.
Vrouwen deden niet mee aan woninginbraken en gewapende overvallen. Als legale activiteiten hielden ze zich bezig met landarbeid, kousen breien, venten of musiceren. Daarnaast bedelden ze, wat ze de gelegenheid gaf om voorverkenningen te houden voor de mannen. Winkeldiefstallen waren hun specialiteit: in groepjes verdrongen ze zich rond kramen waar ze chaos creëerden en de winkeliers afleidden. Na hun vertrek bleken er dan vele lappen stof verdwenen te zijn.

had onwaar was.' Cipier Jan Grootenboer beaamde dat hij meer dan eens had gehoord en waargenomen dat gevangenen met stokken geslagen werden. Twee dienaren van justitie bevestigden dat zij dit in opdracht van de drossaard hadden gedaan. En ook dat ze beiden Thomas Boutiers hadden horen roepen toen zijn laatste uur geslagen had. Maar helaas, dat hadden ze niet kunnen verstaan, omdat ze geen Frans kenden. Van anderen hadden ze gehoord dat de gehangene had gezegd dat hij een valse verklaring over Joseph Hudelot had afgelegd. De scherprechter die Thomas Boutiers had opgeknoopt, werd eveneens ondervraagd. Ook hij kon geen Frans verstaan, maar had wel gehoord dat Thomas 'toen hij zijn leven stond te eindigen' iets had gezegd. Ten slotte mocht Hudelot mede dankzij de getuigenis van cipier Jan Grootenboer, zo'n veertien jaar na zijn aanhouding, als vrij man het tuchthuis verlaten.

In 1805 ontving cipier Jan Grootenboer voor het laatst een Waalse landloper in zijn gevangentoren. Op 5 juni werd de grijze, enigszins dove Severain Loues, alias Jean le Boul, uit Saint-Remy binnengebracht. Zijn criminele carrière besloeg ruim vijfentwintig jaar: hij had nog samengewerkt met de gehangen Thomas Boutiers. Met zijn staat van dienst was het zeker dat hij de doodstraf zou krijgen. Zijn volwassen kinderen smeedden een plan om hem uit de gevangenis te bevrijden. Vijf dagen na de arrestatie van Severain Loues ging zijn dochter Jeanne Marie 's avonds in de schemering naar de gevangentoren, zogenaamd om een bezoekje te brengen aan haar vader, zoals ze vaker deed. Alleen dit keer had zij in haar mandje geen etenswaren maar een groot scherp mes verborgen. Haar broers volgden haar in het geheim. Jeanne Marie ging de toren binnen en meldde zich bij de woonvertrekken van de cipier. Jan Grootenboer kwam haar nietsvermoedend tegemoet om haar naar haar vader te brengen. Plotseling doken haar broers uit de schaduwen

Straatmuzikant met vrouw en kinderen, Simon Andreas Krausz (1770-1825). Coll. Rijksmuseum

Als de mannen een succesvolle inbraak hadden gepleegd, verkochten de vrouwen de buit: zilveren schoengespen, kandelaars, potten en pannen en heel veel kleding. Voor het gestolen textiel benaderden ze plaatselijke kleermakers.

De Franse tijd

Het Franse bestuur vanaf 1795 bracht grote veranderingen teweeg. De pijnbank werd afgeschaft en men stond kritischer tegenover de oude verhoormethoden. Het werd moeilijker voor justitie om verdachten tot bekentenissen te dwingen. De schepenbanken verloren hun rechtsprekende bevoegdheden en de rechtspraak werd gestroomlijnd. De afgevaardigde van het Criminele Hof van het arrondissement Luik ging intensief corresponderen met de procureurs-generaal van het nieuwe gerechtshof Bataafs-Brabant in 's-Hertogenbosch en het hof van Gelre in Arnhem. Ze wisselden

op. Het mes werd uit haar mand gegrist en in een explosie van geweld werden zowel Jan Grootenboer als zijn vrouw Cornelia Donkers met vele messteken om het leven gebracht. Voordat Severain Loues zich achter zijn kinderen aan de gevangentoren uit haastte, griste hij nog snel de zilveren snuifdoos uit de zak van de dode cipier. •

> Voor deze vrouwen en kinderen had justitie eigenlijk weinig belangstelling

signalementen uit en verdachte personen werden aan elkaar uitgeleverd. De postbezorging was uitstekend! De Waalse landlopers konden niet meer soepel heen en weer bewegen tussen verschillende regio's om te ontkomen aan justitie. Deze justitiële samenwerking betekende het einde voor het Waalse netwerk. De mannen die aangehouden konden worden, werden uitvoerig verhoord over medeplichtigen. Ze werden vervolgens geëxecuteerd of levenslang opgesloten in gevangenissen. Anderen vluchtten, naar het noorden of het oosten. Toen in 1804 in Gelderland een groep Waalse vrouwen werd aangehouden op verdenking van landloperij en de Gelderse aanklager een bericht stuurde naar de gerechtspolitie van Luik, reageerde de afgevaardigde van het Criminele Hof aldaar verheugd. Hij schreef terug: 'Het aantal, het soort en de sekse van de gevangenen doen me denken aan het religieuze gezegde: door de herder te slaan is de kudde uiteengevallen. Uw gevangenen zijn vriendinnen, dochters, vrouwen of zussen van rovers die momenteel onder arrest staan, of die omgekomen zijn op het schavot. Ze zijn van hun geboortegrond gevlucht omdat de hand van justitie zich naar hen uitstrekt vanwege hun vagebonderen en veelvoudige roverijen.'

Nieuwe manieren

Voor deze vrouwen en kinderen had justitie eigenlijk weinig belangstelling. Ze gebruikten geen geweld en hun slachtoffers waren andere vrouwen uit de laagste klassen. Wel werden ze, als ze aangehouden werden, altijd uitvoerig verhoord over andere landlopers. Daarna werden ze, als er geen concrete aangiftes tegen hen lagen wegens diefstal, na een paar dagen hechtenis verbannen. Zij bleven rondtrekken door de Lage Landen. Bedelend, ventend in galanterieën of roomse plaatjes, zich aanbiedend als landarbeidster, tapster, wasvrouw of dagloonster. Vriendinnen, zussen, moeders en dochters. Ze spraken inmiddels de plaatselijke taal. Ze zorgden voor elkaar en elkaars kinderen. Ze vonden nieuwe manieren om de kost te verdienen, als artieste, marketentster, pakkendraagster, mattenvlechtster, kolenschepster. Helemaal opgenomen in de burgermaatschappij werden ze niet, maar ze ontmoetten plaatselijke venters, soldaten op doorreis, kermisreizigers en vreemdelingen. Met deze mannen, die ook met een been buiten de samenleving stonden, stichtten ze gezinnetjes. Velen bleven reizen. Na enkele generaties werd hun actieradius en comfort vergroot met de introductie van de woonwagen. Door de wijze waarop familienamen doorgegeven worden zijn de Waalse achternamen uit het zicht verdwenen, maar mocht je in een moederlijn van families met kooplieden of artiesten op een Frans klinkende achternaam stuiten, denk dan eens aan deze landloopsters! •

Bronnen en literatuur

- Brabants Historisch Informatie Centrum: 19 Raad van Brabant 1586-1811, Criminele procesdossiers
- Stadsarchief Breda: Schepenbank Breda, 117 Protocol van Criminele vonnissen 1776-1803
- Gelders Archief: 0124 Hof van Gelre en Zutphen 1544-1807, Criminele procesdossiers
- Erik-Jan Broers, *Rabauwen, Vagebonden en Lediggangers; Criminele Voorouders Berecht en Bestraft* (Maklu, Antwerpen, 2017)
- C.B. Goyarts, 'Een Luikse Bende in Staats-Brabant', *Jaarboek 52 de Ghulden Roos*, 1992
- L.A.A. van Kervel, 'Struikroovers en chauffeurs een eeuw geleden. De bende van Joseph Anzée in Gelderland', *De Tijdspiegel* jaargang 65, 1908
- Fernand Van Hemelryck, *Ellendelingen voor Galg en Rad 1400-1800* (De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1984)
- Florike Egmond, *Op het Verkeerde Pad; Georganiseerde Misdaad in de Noordelijke Nederlanden 1650-1800* (Bert Bakker, Amsterdam, 1993)
- Bernard Wilkin, *Inventaire des archives de la Cour d'Assises de Liège 1794-1994*, (Rijksarchief in België, Brussel, 2020)
- M.E. Hiemstra en B.C.M. Jacobs, 'Criminaliteit en jurisdictiemacht in het grensgebied van Staats-Brabant en Holland in de achttiende eeuw', *Noordbrabants Historisch Jaarboek*, 1995

Soldatendochter, reiziger en vreemdeling **Marita van Brussel** onderzoekt mensen in de marge van de geschiedenis vanuit een antropologische invalshoek en bericht daarover op haar website vruger.nl